

ARCHITEKTURA
UZDROWISK
GÓRSKICH
W POLSCE

Muzeum Architektury we Wrocławiu
Biuro Wystaw Artystycznych w Jeleniej Górze
Autor tekstu – Zdzisław Żak

Balneologia należy do najstarszych dziedzin medycyny, właściwy jej rozwój zawdzięczamy czasem nowożytnym.

Na terenie Polski najwcześniej zainteresowano się wykorzystywaniem do celów leczniczych źródeł sudeckich. Do najwcześniej znanych miejscowości uzdrowiskowych należą Cieplice Zdrój, Łądek Zdrój, Polanica Zdrój, Kudowa Zdrój (zwana początkowo Chudobą), które swą funkcję już zaczęły spełniać w XVI w.¹

W 1569 roku zostały opisane po uprzednim przebadaniu przez dra K. Hoffmana lecznicze właściwości wód cieplickich. Od tego też czasu rozpoczął się właściwy rozwój tej miejscowości, będąc najbardziej znaną i popularną w Sudetach.

Na początku XVII w. rodzina Schaffgotschów zakłada tu swą rezydencję doceniając zapewne jej walory klimatyczne i lecznicze. Powstały tu budynek był typową budowlą pałacową (obecny pałac pochodzi z lat 1784-88 w związku z pożarem pierwszego).

Potwierdzeniem rosnącej popularności Cieplic-Zdroju jest budowa w latach 60-tych XVII wieku kąpieliska i domu opactwa klasztoru krzeszowickiego — będącą pierwszą, właściwą budowlą o charakterze i funkcji leczniczo-rekreacyjnej.

Pawilon kąpielowy (1662-64) założony był na rzucie kwadratu — wokół ośmiobocznego pomieszczenia z basenem posiadał wokół pokoje. Podobny układ, wynikający z określonej funkcji posiadał wybudowany w 1627 r.

na polecenie J. U. Schaffgotscha drewniany pawilon kąpielowy dla ubogich (Armen Leute — Bad).

Kąpielisko opackie zostało połączone drewnianymi, krytymi krążankami z „Długim Domem”. Budynek ten zbudowany w latach 1689—92 przez budowniczego Marcina Urbana usytuowano przy trakcie ulicznym i nadano mu formę pałacu miejskiego. Na poły hotelowe, na poły klasztorne przeznaczenie narzuciło jednotraktowy układ wewnątrz z korytarzem od strony dziedzińca.

Dom opacki wraz z kąpieliskiem stanowi pierwszą próbę stworzenia kompleksu wypożyczkowo-leczniczego.

Równie starym uzdrowiskiem jest Łądek Zdrój. Jak wiadomo, już około 1501 r. powstają pierwsze przepisy o stosowaniu kąpielisk leczniczych, a w 1601 r. wydano znowelizowane i rozszerzone przepisy. Najstarsze źródło „Jerzy” było znane w XV w. W latach 1678-79 wzniesiono tu okazały zakład kąpielowy wzorowany na schemacie łaźni tureckiej (prj. K. Gräer z Kłodzka, prace budowlane prowadził kłodzki murator J. Saas).

Był to obiekt z centralnie umieszczonym wielobocznym pomieszczeniem, krytym kopułą, pośrodku którego znajdowało się ujęcie źródła. Wokół niego rozmieszczone były pokoje kąpielowo-rekreacyjne. Przed połową XIX w. kąpielisko zostało zmodernizowane i przebudowane a w 1877 rozebrane.

Wiek XVIII to dalsza popularyzacja idei balneolecznictwa, powstają nowe miejscowości.

8
20-tych — projekty i realizacje P. Artarii, M. E. Hefeliego, H. Schmidta lub fińskiego — np. w Paimio proj. A. Aalto¹².

Do najwcześniejszych realizacji owej architektury z ducha funkcjonalistycznej należy m.in. — sanatorium w Istebnej (1929–37) wg projektu J. Dobrzyńskiej i Z. Łobody, dom wypoczynkowy „Rodziny Kolejowej” w Makowie Podhalańskim (proj. W. Świrczewski 1931–35), czy wreszcie wspaniałe sanatorium „Wiktor” koncernu naftowego „Małopolska”. W tym też czasie powstaje m.in. poczta w Iwoniczu, pensjonat szkolny p.w. św. Teresi w Rabce oraz pensjonat „Patria” w Krynicy.

Lata 30-te a także wzmózione zainteresowanie problemem wkomponowania architektury w przestrzeń pejzażu górskiego lub podgórskiego. Wiąże się z tym ściśle idea uzdrowisk nowego typu zrealizowanego w Szczawnicy, gdzie oddzielono teren leczniczy od dzielnic zamieszkałych przez ludność stałą za pomocą zieleni, pasma rekreacji.

Na fali zainteresowania tymi problemami ukazał się m.in. artykuł S. Tworkowskiego „Architektura w krajobrazie Beskidów”. On też wprowadza problem „korekty architektury” w krajobrazie. Pod koniec lat 30-tych pojawiły się pewne próby realizacji tych założeń. Do najważniejszych obiektów należą m.in. obserwatorium astronomiczno-meteorologiczne na Popie Iwanie oraz inne obserwatoria na Kasprowym Wierchu.

W OKRESIE POWOJENNYM

właściwy rozwój przyrodolecnictwa oraz związanej z tym architektury następuje w poł. lat 50-tych. W tym okresie powstają pierwsze wstępne studia nad prawidłowymi układami funkcjonalnymi urzędzeń balneologicznych. Równoległe z tym pracowano nad estetyką kształtowania a także nad problemem współgrania architektury z otoczeniem¹³. Efekty tego procesu stają się widoczne na przełomie lat 50-tych i 60-tych.

Pierwszym tego typu rozwiązaniem jest zespół zlokalizowany na zboczach Góry Parkowej w Krynicy. Jest on dobrze rozwiązany zarówno pod względem projektowania urbanistycznego a także poprzez nadanie jednolitego wyrazu plastycznego wszystkich obiektów.

Od roku 1961 realizowana jest koncepcja pasma trzech uzdrowisk w Beskidzie Śląskim: Jaszowca, Wisły i Ustronia — Zawodzia. Miejscowości te oddzielone od siebie tylko terenami zielonymi tworzą jeden układ ciągły. Każdy z powyższych ośrodków będąc samodzielnią jednostką zawiera szpitala, sanatoria, hotele, zakłady przyrodolecnicze, obiekty usługowe. Wśród tych kompleksów szczególnie interesujące są budowle proj. H. Buszka i A. Franty w Jaszowcu oraz Ustroniu-Zawodziu.

Modelowym przykładem może być dzielnica wypoczynkowo-uzdrowiskowa w tej miejscowości zarówno od strony funkcjonalności jak i umiejętności wkomponowania w teren oraz umiejętności uchwycenia formy nawiązującej do miejscowej tradycji budowlanej.

Oprócz budowy całkowicie nowych ośrodków (zwłaszcza w Beskidzie Śląskim) rozbudowane zostały starsze uzdrowiska.

Interesujące przykłady współczesnej architektury posiada Krynica. Zrealizowano tu m.in. projekt M. Gliszczyńskiego — sanatorium Budowlanych wtapiające się organicznie w teren górski, dzięki uskokowo cofającym się ku górze kondygnacjom. Na podobnej koncepcji oparta jest tamże powstała pijalnia wód mineralnych, wybudowana w 1972 r. wg proj. S. Spyta z zespołem. Jest to jednoprzestrzenna, dwupoziomowa sala. Elementem integrującym oba poziomy wewnątrz jest skarpa roślinności.

Spśród innych uznanych kurortów również Szczawnica posiada interesujące przykłady współczesnej architektury. Do nich należą m.in. sanatorium „Hutnik” (proj. arch. L. Nowicki i plastycy D. Kowalska i R. Lisowski), oraz sanatorium „Górnik” (proj. H. Buszko i A. Franta). Cechą charakterystyczną tych obiektów jest dominujący kierunek wertykalny i duże, otwarte powierzchnie przeszklone.

Również okres współczesny wzbogacił uzdrowiska sudeckie w nowe obiekty. Należą do nich m.in. sanatorium „Kosmos” w Kudowie Zdroju (proj. arch. Z. Skala, 1966), sanatorium „Jubilat” (proj. Z. Pawlak — 1963–73).

Do ciekawych projektów należy również zakład przyrodolecniczy w Świeradowie autorstwa J. Dajewskiego.

- ¹ Uzdrowiska Dolnośląskie i ich okolice, W-w, W-wa, Kraków. Gdańsk 1975, s. 26
- ² j. w.
- ³ J. Ross, *Architektura drewniana w polskich uzdrowiskach karpackich (1835—1914)*, Sztuka 2 poł. XIX w., W-wa 1973, s. 151
- ⁴ Z. Wąsowicz, *Stara Krynica*, Kraków 1932, s. 38-40, cyt. za J. Ross, *Architektura...*, s. 152
- ⁵ F. K. Skrobel, *Obrazki wód podgórskich — Krynica w roku 1856*, Rocznik C. K. Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, t. 1, 1858, s. 200—202, cyt. za Ross, *Architektura...*, s. 153
- ⁶ Problem pojawienia się stylu szwajcarskiego w Sudetach nie był badany gruntownie. Przykłady tego stylu w tym regionie znajdujemy m.in. w Szczawnie i Międzygórzu.
- ⁷ T. Żebrowski, *Słownik wyrazów technicznych*, Kraków 1883, s. 294—295 za J. Ross, *Architektura...*, s. 158
- ⁸ Obiekt powyższy miał duży wpływ na architekturę uzdrowisk karpackich *Sztuka Dwudziestolecia Międzywojennego*, W-wa 1982, s. 204
- ⁹ Ł. Heyman, *Uzdrowiska górskie w Rzeczypospolitej*, *Problemy architektury (w:) Sztuka Dwudziestolecia Międzywojennego*, W-wa, 1982, s. 204
- ¹⁰ j.w., s. 211
- ¹¹ W. Goetel, *Zagadnienie regionalizmu górskiego w Polsce*, „*Wierchy*” 1936, s. 139, za L. Heyman, s. 212
- ¹² L. Heyman, *Uzdrowiska...*, s. 215
- ¹³ Z. Szamborski, *Uzdrowiska polskie i perspektywiczny plan ich rozwoju w oparciu o założenia lecznicze balneologiczne oraz zapotrzebowanie społeczne (w:) Zagadnienia projektowania i realizacji sanatoriów i zakładów przyrodoleczniczych w uzdrowiskach*, W-wa 1964.

WYBRANA LITERATURA

J. G. Pawlikowski, *O stylu zakopiańskim w budownictwie Zakopanego i Podhala*, cz. 4 „*Wierchy*” 1931, s. 104—127

Z Szamborski, *Uzdrowiska polskie i perspektywiczny plan ich rozwoju w oparciu o założenia lecznicze balneologiczne oraz zapotrzebowanie społeczne (w:) Zagadnienia projektowania i realizacji sanatoriów i zakładów przyrodoleczniczych w uzdrowiskach*, W-wa 1964, s. 13

J. Ross, *Architektura drewniana w polskich uzdrowiskach karpackich (w:) Sztuka 2 połowy XIX wieku*, W-wa 1973, s. 156—166

J. Woźniakowski, *Góry niewzruszone... O różnych wyobrażeniach przyrody w dziejach kultury europejskiej*, W-wa 1974

A. Ziemilski, *Człowiek i jego góry (w:) tegoż Człowiek w krajobrazie*, W-wa 1976
Uzdrowiska dolnośląskie i ich okolice, W-w, W-wa, Kraków, Gdańsk 1975

W. Pencakowska, *Kształtowanie struktury przestrzennej w koncepcji zespołów rekreacyjnych*, Kraków 1978

L. Heyman, *Uzdrowiska górskie w Rzeczypospolitej. Problemy architektury*, *Sztuka Dwudziestolecia Międzywojennego*, W-wa 1982, s. 201—220

80. Szczawnica Zdrój, pensjonat „Szwajcarka”, ob. lazienki, zbud. ok. 1865 r.
81. Szczawnica Zdrój, „Pałac” (ok. 1866)
82. Hotel Polski w Szczawnicy Zdroju, 2 poł. XIX w., widok z ok. 1882
83. Rymanów Zdrój, Dom Zdrojowy z lat 1888—90 wzorowany na powstałym nieco wcześniej Dworcu Tatrzańskim w Zakopanem
84. Rymanów Zdrój, Pijalnia, 1886
85. Rymanów Zdrój, kolonia lecznicza dla dzieci, lata 80-te XIX w., proj. K. Janowski
86. Rymanów Zdrój, willa „Leliwa”, 1879
87. Rymanów Zdrój, willa „Pod Matką Boską”, 1912
88. Krynica, kaplica na „Dietłówce”, 1863 wg proj. F. Książarskiego
89. Iwonicz Zdrój, kaplica — 1895
90. Łądek Zdrój, kaplica zdrojowa wg lit. Loeillota, ryt. Koska
91. Iwonicz Zdrój, pawilon dla orkiestry, 2 poł. XIX w., rys. z 1878
92. Krynica, altana dla orkiestry, rys. B. Podbielski ok. 1870
93. Krynica, muszla koncertowa, koniec XIX w.
94. Krynica, Nowe Łazienki Mineralne zbud. w 1929, W. Klimaczak
95. Szczawnica, zakład przyrodolecznicy
96. Kudowa Zdrój, pijalnia
97. Kudowa Zdrój, wnętrze pijalni
98. Iwonicz Zdrój, Dom Zdrojowy „Excelsior” 1928, J. Puterman — Sadłowski
99. Krynica, Nowy Dom Zdrojowy, 1938
100. Żegiestów, Dom Zdrojowy, 1928, proj. A. Szyszko — Bohusz
101. Wisła, Dom Kuracjusza, 1935—37
102. Krynica, hotel „Patria”, proj. S. Pniewski, 1934
103. Żegiestów, Dom Zdrojowy „Wiktor”, 1935, J. Bagiński, Z. Wardzała
104. Żegiestów, dom „Warszawianka”
105. Cieplice Zdrój, Dom Zdrojowy
106. Szczawnica Zdrój, Inhalatorium, 1934
107. Szczawnica Zdrój, pawilon na Górze Parkowej
108. Krynica, Góra Parkowa, 1966
109. Wisła — centrum, sanatorium „Gawra”, 1970, (proj. Miastoprojekt — Nowe Tychy)
110. Krynica, sanatorium „Silesia”, ok. 1960, (proj. Miastoprojekt Kraków)
111. Krynica, pijalnia wód mineralnych
112. Krynica, sanatorium „Budowlani”, 1972, proj. M. Gliszczyński
113. Szczawnica, widok ogólny Szczawnicy
114. Szczawnica, sanatorium „Hutnik”, 1960, Z. Ferdykówna, J. Nowicki
115. Szczawnica, pijalnie źródła Magdaleny, 1971, proj. M. Gliszczyński
116. Mikuszowice-Olszówka, Dom Transportowca, 1955—58, proj. H. Buszko, A. Franta, J. Goltried
117. Jaszowiec, widok ogólny, w realizacji od 1961 r. (gl. proj. J. Winnicki, współpraca proj. G. Kotela, Z. Winnicki)
118. Ustroń-Zawodzie, zespół sanatoryjny w realizacji od 1964 r. (proj. M. Buszko, A. Franta)
119. Wisła — Centrum, ogólny widok zespołu 1970—74 (Miastoprojekt Nowe Tychy)
120. Wisła — Centrum, sanatorium „Lisówka”, 1971, (Miastoprojekt Nowe Tychy)
121. Wisła — Centrum, sanatorium „Storczyk”, 1971, (Miastoprojekt Nowe Tychy)
122. Wisła — Centrum, sanatorium „Limba” 1971, (Miastoprojekt Nowe Tychy)
123. Kudowa Zdrój, sanatorium „Kosmos”, 1966 (proj. Z. Skąta)
124. Łądek Zdrój, sanatorium „Jubilat”, 1963—73 (proj. Z. Pawlak)
125. Cieplice Zdrój, sanatorium, 1960
126. Świeradów Zdrój, zakład przyrodolecznicy (proj. J. Dajewski)
127. Rabka Zdrój, sanatorium H. Cegielskiego (proj. J. Dajewski)

WYDAWCA:

BIURO WYSTAW ARTYSTYCZNYCH W JELENIEJ GÓRZE

OPRACOWANIE GRAFICZNE MAREK LIKSZTET

14